

Don Giovanni sau umbrele iluminismului

Gheorghe M. Ștefan¹

Mozart și libretistul său preferat, Lorenzo da Ponte, au reușit să dezvăluie și fațete ascunse ale mult lăudatului secol al luminilor, repovestindu-i isprăvile, ajutați fiind de personajul consacrat de Tirso de Molina în al său *El Burlador de Sevilla y convidado de piedra*, în jur de 1630, dar moșit în folclorul spaniol încă din secolul al XIV-lea. Don Giovanni, numele sub care este apelat în italiană, a fost folosit dintru început în scopuri didactice. Inițial, păcatele seducătorului și ale celor ce se lăsau seduse de el sunt înfierate în numele moralei creștine. Dar, la sfârșitul secolului al XVIII-lea Mozart și da Ponte au un proiect mai ambițios: folosind o poveste de succes, vor să pună în fața lumii ce se năștea o oglindă ce-i reflectă acesteia mai ales umbrele, prea intens umbrite de lumini ce se vor dovedi parțial înșelătoare.

Cele trei fațete ale temperamentului artistic mozartian – [jucăuș](#), [melancolic](#) și [dramatic](#) – sunt stimulate de un libret pe măsură, capabil să transforme un personaj unidimensional într-unul ce întrupează ”strălucirile și suferințele” unor timpuri ce se nășteau în Occident pentru mai bine de două secole de evoluție explozivă.

În opera *Don Giovanni* fascinează în primul rând bogăția expresivă a muzicii. Ce ascunde, sau ce încearcă să dezvăluie această spectaculară exuberanță? Cu certitudine, mai mult decât simpla poveste a unui *muiereț*, pentru a folosi expresia lui Cantemir. Se întâmplau lucruri interesante în contemporaneitate, cei doi creatori – compozitorul și libretistul – erau personalități speciale pentru timpul lor, iar opera *Don Giovanni* a fost creată în intervalul dintre cele două revoluții ale secolului, cea americană și cea franceză. Și, nu în ultimă instanță, credem că Mozart și da Ponte trimit un mesaj peste timp, nouă, celor ce trăim intens greșelile împlinite ale mult prea luminatului secol XVIII.

Cine sunt cei doi autori? Despre Mozart compozitorul, cu greu se mai poate spune ceva în plus față de ceea ce este deja cunoscut. Mozart omul, însă, are o imagine plină de distorsiuni, datorate unor clișee induse de o superficială înțelegere a creației sale de către cei care au scris sau făcut filme despre el. Pentru a pătrunde întreaga complexitate ideatică ce stă la baza construcției din *Don Giovanni* este important să amintim că Mozart a devenit mason în 1784, cu trei ani înainte de premiera operei la care ne referim. Trebuie precizat și faptul că Mozart a fost activ în mișcarea masonică de sorginte raționalistă, identificată cu [Ordinul Iluminati](#) inițiat de prietenul său [Adam Weishaupt](#). Un alt prieten mason, [Emanuel Schikaneder](#), îi va scrie libretul unei opere cu multiple semnificații explicit masonice, *Flautul fermecat*, a cărei premieră din 1791 certifică

¹ <http://arh.pub.ro/gstefan/>

încă o dată preocupări neîntrerupte pentru rosturile adânci ale lumii pe care o va părăsi în același an.

Lorenzo da Ponte este un personaj mai puțin cunoscut. Născut evreu, convertit la catolicism, ajunge preot, este izgonit din Veneția natală pentru imoralitate, devine libretist al curții imperiale vieneze înainte de a fi scris vreun libret, este pentru scurt timp producător de operă la Londra, fuge în America de teama creditorilor, ajunge băcan în Pennsylvania, librar în New York, devine primul preot catolic numit profesor de literatură italiană la *Columbia College* și primul evreu numit profesor în istoria colegiului, primește cetățenia americană la 79 de ani și onorurile unor funeralii somptuoase în New York. Abilitatea cu care supraviețuiește 89 de ani, în vremurile tulburi din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a celui următor, spune mult despre capacitatea sa de a înțelege, pe de o parte, *schimbările* dramatice petrecute pe cele două maluri ale Atlanticului, iar pe de altă parte, *tendențele* lumii în care s-a descurcat, pare-se, destul de bine.

O primă colaborare între compozitor și libretist este legată de piesa lui Pierre de Beaumarchais: *Nunta lui Figaro* (premiera operei în 1786 la Viena). Povestea ne spune că libertatea pe care secolul o promitea era greu acceptată de cei care trebuiau să o asigure prin renunțarea la privilegiile seculare. Luminile secolului răzbat până la urmă la suprafața lumii ce se năștea, iar inegalabilul „*Perdono*” din finalul operei anunță o lume nouă: contele cere iertare soției sale de origine nenobilă, la finalul unei intrigi țesute de supușii lui, oamenii noii lumi burgheze. Secolul promitea! Dar nu putea înșela două prea subtile spirite precum Mozart și da Ponte. Totul vine cu un preț! Cine nu știe să vadă toate costurile nu a înțeles decât parțial ce se întâmplă. Nu este cazul celor doi, care par a-și continua proiectul, stârnit de masonul liberal de Beaumarchais, prin povestea lui Don Giovanni libertinul.

Cu ce vine modernitatea, bine conturată deja la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în urma unui proces declanșat cu aproximativ un secol și jumătate înainte? Cu oferta *libertății*, cu raționalitatea rigorii *cantitative* și cu etosul trăirii *profane*, după secole de nelibertate, de pseudocunoaștere magico-hermetică și de mimare rituală a sacralității. Iar Occidentul nu se va dezminți nici cu această ocazie: va da curs apetenței sale pentru exces, ca de fiecare dată atunci când s-a lăsat pradă unei tranziții majore. Incapabil să țină calea de mijloc, Occidentul sare iarăși dintr-un șanț într-altul. Excesele ce însoțesc (încă) modernitatea conturată la sfârșitul secolului al XVIII-lea sunt prevestite de Mozart și da Ponte prin isprăvile lui Don Giovanni.

Don Giovanni este, în primul rând, o pledoarie pentru libertate (vezi *Viva la liberta!* în „*Venite pur avanti*”), dar pentru o **libertate nerestricționată de nicio responsabilitate**. Autorii operei simt în atmosfera lumii lor că libertatea ce se propunea era una fără restricții. Este o premoniție a ceea ce se va întâmpla numai câțiva ani mai târziu, în 1789, cu ocazia redactării *Declarației drepturilor omului și cetățeanului*. Revoluționarul american Thomas Paine, martor ocular, [povestește](#):

“While the Declaration of Rights was before the National Assembly some of its members remarked that if a declaration of rights were published it should be accompanied by a Declaration of Duties. The observation discovered a mind that reflected, and it only erred by not reflecting far enough. A Declaration of Rights is, by reciprocity, a Declaration of Duties also. Whatever is my right as a man is also the right of another; and it becomes my duty to guarantee as well as to possess.”²

Problema obligațiilor omului, om care căpăta cu ocazia acestei declarații drepturi meritate și de mult așteptate, *este subtil eludată și definitiv uitată*, cu consecințe din ce în ce mai vizibile la mai bine de două secole de când *Don Giovanni*-ul lui Mozart și da Ponte ne avertizează.

În al doilea rând, aceeași operă ne atenționează asupra efectelor nefaste rezultate din *exclusivitatea evaluărilor pur cantitative*, ce ignoră pe bună dreptate prăfuitele evaluări calitative de tipul „*as above, so below*” și altele asemenea. Evaluarea cantitativă, experimentală este marele câștig al modernității. Dar și o potențială pierdere, aplicată obsesiv, nediferențiat și neînsoțită de grija pentru calitatea ce nu poate fi eludată. Libertatea lui Don Giovanni se manifestă prin obsesia lui pentru *numărul* celor ce i-au fost iubite. Orice petrecere organizată în palatul său trebuie să se încheie cu adăugarea unei duzine de poziții în lista cuceririlor sale (vezi *“Fin ch'han dal vino”*). Uzanța comportamentului său este dată pe față de către valetul său, în efortul de a tempera insistențele unei foste cuceriri (vezi *„Madamina”*). Don Giovanni „cuceritorul” este mai curând Don Giovanni „cel ce numără” și rămâne obsedat numai de mărimea numărului obținut, neinteresat de ceea ce se află în listă, ci numai de lungimea ei (similar cu managerii universităților de astăzi, care *ne măsoară lungimea listei* de lucrări și a celei de citări). În lumea în care am ajuns să trăim, progresul este evaluat numai prin măsurători ce oferă șiruri de numere. Și astfel, *binele ilustrat cantitativ* reprezintă culminația unui proces de confuzare a mentalului colectiv, care amestecă într-un mod *pathetic* cele ale *ethos*-ului cu ceea ce aparține *logos*-ului.

Secolul al XVIII-lea nu s-a oprit aici. *Don Giovanni* ne povestește și despre o a treia ispravă: *izgonirea din cotidian a sacrului*, atât cât era, nu prea mult, pentru că fusese deja distorsionat de o exercitare predominant rituală (în ortodoxie), instituțională (în catolicism) sau socială (în protestantism). Gândirea liberală a secolului luminilor se răzvrătește, legitim, împotriva puterii politice a bisericilor, dar respinge cu această ocazie și orice formă de *coexistență a sacrului cu profanul*. Confuzia referitoare la sacru exista și persistă încă. Mircea Eliade ne avertizează de pe poziția cercetătorului:

² “Cu ocazia prezentării *Declarației drepturilor* în plenul *Adunării naționale [constituante]* unii membrii au remarcat că dacă se publică o declarație a drepturilor, atunci ea trebuie acompaniată și de o *Declarație a obligațiilor*. Obiecția s-a datorat unei neclare exprimări reflexive, care greșește numai prin faptul că nu este suficient de evidentă. O *Declarație a drepturilor* este, prin reciprocitate, și o *Declarație a obligațiilor*. Ceea ce este un drept pentru mine ca om, este, în același timp, și dreptul altuia; devine obligația mea să garantez un drept tot așa precum îl și posed.”

*“It is unfortunate that we do not have at our disposal a more precise word than “religion” to denote the experience of the sacred. ... But perhaps it is too late to search for another word, and “religion” may still be a useful term provided we keep in mind that it does not necessarily imply belief in God, gods, or ghosts, but refers to the experience of the sacred, and, consequently, is related to the ideas of being, meaning, and truth.”*³

Mesajul din *Don Giovanni* este mai simplu: lipsa de respect la adresa mormântului celui pe care l-ai ucis se pedepsește. Profanarea gratuită (vezi [*„O statua gentilissima”*](#)), în absența celui mai elementar sentiment al sacrului, stârnește forțe punitive pe care Don Giovanni le ignora.

Lumea în care trăim este cea a lui Don Giovanni, cel croit de secolul care s-a dorit *liberator, rațional și profan*, în absența oricărei binetemperări de care orice revoluție are nevoie. Și astfel, noi trăim încă sub acest întreit blestem al *libertății fără responsabilitate*, al *cantității fără calitate* și al *profanului fără sacralitate*.

³ „Din nefericire, pentru a specifica trăirea sacrului nu avem la dispoziție un cuvânt mai precis decât cel de „religie”. ... Dar, se pare că este prea târziu pentru a mai căuta un alt cuvânt, așa că „religie” rămâne un termen util atât timp cât vom considera că nu implică în mod necesar credință în Dumnezeu, zei sau spirite, referindu-se la sacralitate și fiind, în consecință, asociat ideilor de *ființă, sens [profund] și adevăr.*” Extras din: Mircea Eliade, *The Quest. History and Meaning in Religion*, The University of Chicago Press, 1969.